

rzycielem¹¹. W chwili największego napięcia, kieruje nasze spojrzenie na Boga, jako decydujący punkt odniesienia (np. 5, 7; 7, 29; 11, 5).

Kohelet uczy szacunku dla słowa i ostrzega przed zgubnymi skutkami nadmiaru i nadużywania słów. Jakże trafnymi okazały się te przestrogi w XX wieku, kiedy to nieliczni szaleńcy potrafili słowami fałszu omamić całe narody i następnie ujarzmić w straszną niewolę intelektualną, moralną i fizyczną setki milionów ludzi.

Nauka Koheleta o zwykłych codziennych przyjemnościach zwyczajnych ludzi, jak chleb, wino, przyzwoita szata, olejek na głowie, ciepło rodzinnego ogniska, nauka o życiu uczciwym i szlachetnym naznaczonym bojaźnią Boga stanowi zdrowy hamulec dla dzisiejszych zwolenników konsumpcjonizmu i nowoczesnego hedonizmu. Dla ludzi szukających coraz to nowych wrażeń obrazkowych i dźwiękowych, dla konsumentów tysięcy videoklipów i przebojów muzycznych Kohelet mówi spokojnie, że oko nie nasyci się patrzeniem, a ucho – słuchaniem. Za tą przestrołą kryje się dyskretne zaproszenie do wejścia w siebie, do refleksji. Choć człowiek nie jest w stanie odpowiedzieć na najgłębsze tajemnice swojego życia, to jednak uporczywe szukanie tych odpowiedzi stanowi właśnie o sensie ludzkiej egzystencji.

Tarnów–Kraków

Ks. TADEUSZ BRZEGOWY

Ks. Norbert Mendecki

PRACE ARCHEOLOGICZNE W GROTAH WADI MURABBAAT I W GROTAH POMIĘDZY MASADĄ A EN-GEDI

12 km na północ od En-Gedi rozpościera się delta potoku Wadi Murabbaat, wpadającego do Morza Martwego¹. Potok ten w dolnym biegu wydrążył wąwóz, w którego ścianach znajdują się liczne ja-

¹¹ Por. W. S. T o w n e r, *The Renewed Authority of Old Testament Wisdom for Contemporary Faith*, [w:] *Canon and Authority*, ed. G. W. Coats, B. O. Long, Philadelphia 1977, 132–147.

¹ Por. F. F. B r u c e, *Murabba'at Scrolls*, *Encyclopaedia Judaica* 12, Jerusalem 1971, 527–529.

skinie. W badaniach archeologicznych owych grot, dokonanych w r. 1952, stwierdzono ślady ich zamieszkiwania w czasach chalkolitu i w czasach rzymskich, podobnie jak w grotach pomiędzy Masadą a En-Gedi. Z epoki średniego brązu II pochodzą: ceramika, skarabeusz i przybory kosmetyczne. Skarabeusz nosi napis *chpr* („stać się”, „powstać”) z dwoma *nch* znakami (=znaki życia). Epokę żelaza II reprezentują: ceramika, noże metalowe, przedmioty skórzane i papiirus, co wskazuje na długą historię ukrywania się ludzi w owych jaskiniach². Nasilenie zamieszkania ludzkiego przypada na okres pierwszego powstania (66–70 po n. Chr.) i drugiego powstania żydowskiego (132–135 po n. Chr.).

Z pierwszego powstania zachował się dokument uznania długu oraz dokument rozwodowy z Masady³. Niektóre monety z lat czterdziestych i siedemdziesiątych zaginęły. Należy przypuszczać, że tutaj ukrywali się powstańcy, podczas gdy Rzymianie zajęci byli zdobywaniem Masady⁴. Z drugiego powstania pochodzą liczne przedmioty praktycznego użytku, jak: narzędzia, przyrządy medyczne, przyrządy domowe, przybory toaletowe, kostka do gry, resztki dwóch tablic woskowych i tefilin. 9 monet Bar Kochby ma wieniec zwycięski ze starohebrajskim napisem: *szim' on nasi' jisra'el* („Szymon, książę Izraela”). Na stronie odwrotnej mamy amforę, wokół której widnieje napis: *szenat achat lig' ullat jisra'el* („rok pierwszy »dosłownie jeden« wyzwolenia Izraela”) to jest 132 r. po n. Chr. O walkach powstańców z Rzymianami w owych grotach świadczą: żydowska i rzymska broń oraz rzymskie monety legionów. Znalaziono też tutaj teksty hebrajskie, aramejskie, greckie i łacińskie, umożliwiające lepsze poznanie przygotowań do powstania i jego przebiegu. Teksty te to: traktat ślubny z r. 117 po n. Chr., pokwitowanie sprzedaży ziemi z r. 131 po n. Chr. i umowy o dzierżawę z Szefeli z r. 133 po n. Chr.⁵. Owe umowy o dzierżawę zaczynają się uroczystym datowaniem:

„20-tego miesiąca szebat w roku 2 wyzwolenia Izraela (=133 po n. Chr.) przez Szymona ben Kosba, księcia Izraela”⁶

Z tekstów wynika jednoznacznie, że właściwym posiadaczem kraju był Bar Kochba, rozdzielający podwładnym grunt w dzierżawę. Bar Kochba uważał siebie za spadkobiercę cesarskich posiadłości w Szefeli, ściągając podatek do własnej kieszeni. Inne listy i dokumenty, w liczbie około 150, bez daty, pochodzą z tego samego okresu. Na uwagę zasługują dwa listy Bar Kochby skierowane do jednego

² Mur 17; Palimpsest; DJD 2, 93–100.

³ Mur 18 i 19; DJD 2, 100–109.

⁴ Mur 19, 1.5; 72, 10; DJD 2, 105.173.

⁵ Mur 22n; 24; DJD 2, 109–114.119–134.

⁶ Według IEJ 11 (1961) 51.

z dowódców, niejakiego Jeszuy ben Galgula, który z tymi listami dotarł do jaskini:

(adresat).....” i do mężczyzn z Ha-Baruch (Hebron albo Beni Naim) pokój! Przywołuję niebo na świadka przeciwko mnie. Jeśli jednemu z tych Galilejczyków, którzy są u was, wyrządzi się krzywdę, nałożę kajdany na wasze nogi, tak, jak uczyniłem to Ben Aflul. Szimon ben Kosba, własnoręcznie podpisany”⁷.

(adresat)..... Pokój!

wyślij 5 korców (ok. 2000l) ziarna. To przyjmij do wiadomości poprzez ludzi z mojej rodziny. Przygotuj każdemu z nich miejsce gościnne, żeby mogli u Ciebie spędzić szabat. Troszcz się o to, żebyś każdemu przypodobał się. Bądź dzielny i wzmocnij dzielność (ludzi) miejscowości. Pozostań w pokoju! (Post scriptum:) Nakazałem komuś, żeby Ci dał pszenicy; po szabacie otrzymasz ją”⁸.

Historie owych powstańców możemy następująco zrekonstruować: tak jak mieszkańcy En-Gedi ukryli się w jaskiniach Nachal Chever, tak i grupa z Ha-Baruch/Beni Naim pod wodzą Jeszuy ben Galgula ukryła się w grotach Wadi Murabbaat razem z papierami i nielicznym dobytkiem. Żołnierze Hadriana odkryli owe kryjówki i tak długo je obstawili, aż powstańcy zginęli śmiercią głodową. Rzymska włócznia, stempel drewniany żołnierza o nazwisku „Gargilius (z) s(etki) Annaeusza”, oczywiście czytelny w lustrze, oraz łacińskie fragmenty wskazują na dłuższy pobyt Rzymian w tym regionie. Także teksty biblijne zostały potargane przez Rzymian. Z greckiego dokumentu wynika, że jeszcze za czasów cesarza Commodusa (koniec 2 w. po n. Chr.) jakiś rzymski oficer albo żołnierz egipski stał tutaj na straży⁹.

Badania archeologiczne przeprowadzili w r. 1952 J.-D. Barthélemy i R. de Vaux z Ecole Archéologique oraz L. Harding z muzeum Rockefellera, po uprzednich trzymiesięcznych pertraktacjach z Beduinami. Beduini w końcu zgodzili się na jednomiesięczne badanie archeologiczne, prowadzone w ciężkich warunkach. Sprawozdanie techniczne z tych prac znajduje się w: DJD II, a same znaleziska umieszczono w muzeum Rockefellera.

W latach 1960–1961 przeprowadzono badania archeologiczne w grotach pomiędzy Masadą a En-Gedi. Prowadzili je najlepsi archeolodzy izraelscy. Najpierw zrobiono zdjęcia lotnicze, a cały teren podzielono na 4 części robocze. Wyniki badań opublikowane są w: IEJ 11 (1961) 1–2; 12 (1962) 3–4 oraz w książce Y. Yadina, *Bar Kochba. Archäologen auf den Spuren des letzten Fürsten von Israel*

⁷ Mur 43; DJD 2, 159 nn.

⁸ Mur 44; DJD 2, 161 nn.

⁹ Mur 158 nn; Mur 1–3; Mur 117; DJD 2, 75–80.256 nn. 270–274.

(Hamburg 1971). Część I południowa Nachal Zeelim została zbadana przez N. Avigada¹⁰. Ponieważ tutaj nie znaleziono specjalnych archeologicznych skarbów, za wyjątkiem dwóch jaskiń, w których znajdowały się pozostałości po przodkach z czasów chalkolitu, cała wyprawa przeniosła się do En-Gedi, gdzie „jaskinia basenowa” została na nowo zbadana oraz znaleziono nowe jaskinie.

Część II północna Nachal Zeelim i cały Nachal Hardof zostały zbadane przez Y. Aharoni¹¹. Znaleziono resztki chalkolitycznych zabudowań, dwie małe izraelskie fortece, dwa osiedla ludzkie, cztery rzymskie forty i rzymski obóz. Niektóre groty otrzymały odpowiednią nazwę, jak „grota strzał” – ze względu na znalezione ostrza strzał (10 sztuk), „grota czaszek” – z powodu grobu z dziesięcioma szkieletami, „grota zwojów” – ze względu na zwój skórzany z nieczytelnym tekstem oraz z fragmentami filakterii (Wj 13, 2–10.11–16), a także z hebrajskimi i greckimi fragmentami papirusowymi. Wcześniejsze „skarby” archeologiczne Beduinów z „jakiejś nieznannej grotty” pochodzą prawdopodobnie z tej właśnie grotty. „Grota basenowa” otrzymała tę nazwę, ze względu na znajdującą się w niej cysternę wodną. Ponieważ w owych grotach nie znaleziono śladów rzymskiej egzystencji, przypuszcza się, że mieszkańcy owych grot wrócili do normalnego życia po zakończeniu działań wojennych. W 3 w. po n. Chr. zostały owe grotty „uprzątnięte”, przy czym zgubiono cztery monety cesarzy: Elagabala (218–222 po n. Chr.) oraz Severusa Aleksandra (ok. 231–235 po n. Chr.).

Część III, obejmująca regiony Nachal Miszmar, Azael i Choled, została zbadana przez P. Bar-Adon. Natomiast w południowej części Nachal Chever pracował Y. Aharoni. Odkryto „grotę skarbów” w Nachal Miszmar¹². W jaskini tej znaleziono początkowo chalkolityczne ogniska z ceramiką oraz greckie fragmenty papirusów. W czasie drugiej kampanii doszło do sensacji – znaleziono tutaj 429 przedmiotów z czasów chalkolitu. Ktoś zostawił tutaj, około 3. tysiąclecia przed n. Chr., skarb, składający się z 416 przedmiotów metalowych, takich jak: siekiery, dłuta, młotki, „berła”, spróchniałe słupy, części szpady, miedziana „korona”, 13 przedmiotów z kości słoniowej, hematytu i kamienia. Prawdopodobnie w 4. tysiącleciu przed n. Chr. ukrywała się tutaj grupa ludzi, z nieznanymi bliżej powodów. W każdym razie możliwą rzeczą jest powiązanie owych przedmiotów z ośrodkiem kultycznym w En-Gedi.

¹⁰ Y. Y a d i n, *Bar Kochba. Archäologen auf den Spuren des letzten Fürsten von Israel*, Hamburg 1971, 32.

¹¹ O. K e e l/M. K ü c h l e r, *Orte und Landschaften der Bibel*, 2. Der Süden, Zürich 1982, 406.

¹² O. K e e l/M. K ü c h l e r, dz. cyt., 406–407.

„Grota strachu” w Nachal Chever pokazała 40 szkieletów mężczyzn, kobiet i dzieci z czasów Bar Kochby. Ponieważ w pobliżu, w dolinie znajdował się rzymski obóz, grupa ta została wyizolowana i zginęła śmiercią głodową. W środku było ognisko, w którym spalono wszystkie przedmioty takie jak: ceramika, powrozy, szkła itp. za wyjątkiem świętych tekstów, w tym zwoju dwunastu proroków. Dziesięć fragmentów znalezionych w r. 1961 podobne są do innych, sprzedawanych przez Beduinów¹³. Lampa bizantyjska pochodzi prawdopodobnie od jakiegoś chrześcijańskiego mnicha, który na widok szkieletów, po prostu uciekł, zostawiając lampę.

Część IV północna Nachal Chever oraz część Nachal Arugot zostały zbadane przez Y. Yadina¹⁴. Z piętnastu znalezionych jaskiń, na uwagę zasługuje „grota listów”. Ona to okazała się najbardziej wartościową w znaleziska w całej kampanii, chociaż wcześniej pracował tutaj już w r. 1953 Y. Aharoni. Jaskinia ta ma dwa wejścia, trzy hale i rozciąga się na około 150 m. Wszystkie znaleziska przeniesiono do muzeum jerozolimskiego. Można je podzielić następująco:

1. Naczynia metalowe. Znaleziony kosz zawierał przedmioty z brązu pochodzenia włoskiego i pogańskiego: dwie misy, 4 czerpaki do kadzidła, 12 dzbanów, klucz, a przede wszystkim czarka do libacji (=patera) z medalionem, przedstawiającym Thetis – matkę Achilleusa siedzącą na Trytonie (= człowiek-ryba). Twarze obydwu jak i ornamenty zostały naumyślnie uszkodzone przez pobożnych Żydów według Aboda Zara 4,5 („Jak można bożka zbezczścić? Przez ucięcie kawałka ucha albo nosa, albo palca, albo inne uszkodzenie; nawet jeśli nic nie zostanie złamane, »bożek« zostaje zbezczeszczone”). Czerpaki do kadzidła zasługują na szczególną uwagę, gdyż znajdujemy je na licznych mozaikach synagog i ornamentach palestyńskich (por. Bet-Alfa).

2. Fragmenty psalmów. Znaleziono kawałek papirusu z niektórymi wierszami psalmów 14 i 15. Prawdopodobnie ów kawałek papirusu zgubili Beduini arabscy, przedzierając się poprzez wąskie przejścia jaskini „ze zdobyczą”, to jest z tekstami, które później usiłowano sprzedać jako teksty „nieznanego pochodzenia”.

¹³ Sprawozdanie techniczne: P. B a r A d o n, *The Cave of Treasure. The Finds from the Caves in Nahal Mishmar (Judean Desert Studies)* Jerusalem 1980.

¹⁴ Por. J.-D. B a r t h é l e m y, *Redécouverte d'un chaînon manquant de l'histoire de la Septante*, RB 60 (1953) 18–29.

¹⁵ Por. Y. Y a d i n, dz. cyt., 51 nn.

¹⁶ Por. E. K o f f m a h n, *Die Doppelurkunden aus der Wüste Juda*, [w:] *Studies on the Texts of the Desert of Judah 5*, Leiden 1968, passim.

¹⁷ Y. Y a d i n, dz. cyt., 60 nn.

¹⁸ Y. Y a d i n, dz. cyt., 113 nn.

3. Klucze. Znaleziono 6 kluczy. Prawdopodobnie spodziewano się, że po zażegnaniu niebezpieczeństwa będzie można spokojnie wrócić do opuszczonych domostw.

4. Schowek Babaty. Pewna kobieta o nazwisku Babata z Machoza, położonym na południowym krańcu Morza Martwego, zostawiła tutaj kosz, cztery węże na wodę, etui, skrzyneczkę ozdobną, w której znajdowały się różne przedmioty osobistego użytku i papiery. Z przedmiotów tych wylicza się: 4 noże, sierp, 4 klucze, płytę drewnianą, kłębek przędzy, dwa dzbany, żelazna patelnia, puzderko lustrzane. Najciekawsze są dokumenty w liczbie 35 pisane po nabatejsku, aramejsku i po grecku, pozwalające „zajrzeć” w sferę życia prywatnego owej „zaczaj kobiety”, która przeżyła dwóch mężów, a większość życia spędziła na kłótniach sądowych.

5. Nisza czaszek. W dwunastometrowej niszy bocznej znajdował się „cmentarz” – w koszach umieszczono, prawdopodobnie w późniejszym czasie, czaszki 3 mężczyzn, 8 kobiet i 6 dzieci, a zwłoki owinięto w tuniki. Owe ubrania umożliwiają po raz pierwszy w historii narodu wybranego zapoznanie się z odzieżą żydowską 1 i 2 w. po n. Chr. Oczywiście przestrzegano ściśle przepisów Pwt 22, 11–12. Znaleziono też tutaj kosztowne naczynia ze szkła, sieć rybacką o wymiarach 6m x 10 m oraz ceramikę, prześcieradła, monety, kości, papirusy i inne.

6. Najważniejszym odkryciem było archiwum Bar Kochby. W najodleglejszym zakątku jaskini znajdował się schowek, a w nim między innymi przedmioty z metalu, perły, przybory kosmetyczne, kawałki skóry i kawałki odzieży oraz zawiniątko zawierające 15 listów podpisanych przez Szymona bar Kosiba, adresowanych do niektórych osób, między innymi do niejakiego Jehonatana ben Beajana oraz do Masabala ben Szimeona – dowódców wojskowych Bar Kochby, stacjonujących w En-Gedi. Listy te pisane są częściowo po aramejsku, częściowo po hebrajsku w pierwszej osobie, dwa listy pisane po grecku w trzeciej osobie. Treść listów dotyczy między innymi: konfiskaty pszenicy, zaaresztowania zbiegłych Żydów, wołania usilnego o pomoc, nagany za beczynność, prośby o cztery rodzaje owoców i gałązek przeznaczonych dla lulab w czasie święta Kuczek roku 134 po n. Chr. Listy uderzają tragiką sytuacji, w jakiej znalazł się przywódca powstania, usiłując jeszcze za wszelką cenę zmobilizować naród do walki. Jego rozkazy nie zostały prawdopodobnie wykonane, ze względu na bliskość Rzymian. Zawiniątko było opasane sznurem i zabezpieczone glinianą bulą z obrazem Herkulesa (albo Samsona, por. Sdz 14, 6) walczącego z lwem. Tak wyobrażali sobie walkę Bar Kochba i jego oficerowie. Niestety lew okazał się silniejszy.